

Pravilo pretjerane generalizacije

Još o knjizi Lee David *Prošlost nas ne može izliječiti*
Cambridge University Press, 2020.

Dugo sam dvojila kako da pristupim kritici ove knjige. Njoj me privukao naslov, prije svega svojom rezolutnošću, izjavom, posjedovanjem znanja koje odudara od mog iskustva. Ispostavilo se da sam ne samo zainteresirana već i prozvana strana, jer je rad koji Centar za nenasilnu akciju¹ provodi na polju suočavanja s prošlošću ovdje uzet za ilustraciju. Međutim, autorica nije doista analizirala naš rad, nego nas je pokušala “stisnuti” u svoj teorijski model. Stoga će moja kritika biti iz te, vrlo specifične, perspektive regionalne mirovne organizacije.

Postoji nešto u strukturi knjige, postavci i tvrđenjima što nas treba skandalizirati. Osnovna je teza da je ideologija ljudskih prava poslužila kao osnova za stvaranje čitavog okvira internacionalnog i transnacionalnog diskursa ljudskih prava, čijim se usvajanjem države obavezuju poštovati norme, ideje i prakse na nivou svjetske politike. Te su norme ljudskih prava oblikovale novi globalni legalizam koji dovodi u pitanje konvencionalnu pretpostavku suvereniteta nacije-države, budući da njihovo usvajanje pretpostavlja prisilu. U okviru ove ideologije posebno mjesto analize predstavlja “moralno sjećanje” – standardizirani set normi, koji se prisilom nameće nacionalnim državama koje se trebaju baviti naslijeđem masovnih kršenja ljudskih prava. Jednom kada se ovo moralno sjećanje prevede u političku preporuku o “ispravnoj memorijalizaciji” proizvodi dugu listu lažnih premisa koje se dalje filtriraju i reduciraju kroz interese nacionalnih država. Međunarodna prisila za “ispravnim sjećanjem” tako rezultira upravo suprotnim ishodom – jačanjem podjela na terenu, osnaživanjem etničkog nacionalizma te može poslužiti ponovnom pokretanju nasilnog sukoba u budućnosti.

Knjiga predstavlja obrazloženje teorijskog modela, barata ideal-tipovima, ali ipak traži pravo na opće važenje. Uspostavlja se kao znanje višega reda i u

1 CNA je regionalna mirovna organizacija s uredima u Sarajevu i Beogradu. Više o našem radu dostupno je na <https://nenasilje.org/>

posjedovanju objektivnih činjenica, dok je istovremeno (ili baš zbog toga?) u potpunosti lišena konteksta. Također, bilo kome tko barem do neke mjere nije upućen u materiju, poanta knjige bi mogla izmaći, osim ako se rezultatom ne smatraju “zgodne” parole poput “Prošlost nas ne može izliječiti” (kao da je netko tvrdio da može?). Naime, o sadržaju ljudskih prava autorica ne raspravlja, nego proglašava i problematizira njihovu univerzalnost, oslanjajući se prije svega na razvoj u društvenim znanostima, sociologiji napose. Razdoblje između 1950-ih i sredine 1970-ih u principu ne dotiče, dodjeljujući mu tek funkciju vremena unutar kojeg su se razvijale nevladine organizacije i međunarodne publikacije (kao osnovni instrument ljudskih prava), pa tako ne možemo ništa saznati o razvoju ljudskih prava tijekom Hladnog rata, niti o tome da su aktivisti globalnog Juga i na kakve načine utjecali na uspostavljanje institucija ljudskih prava ili na ideju ljudskih prava uopće, jer poredak moći u svijetu nije uvijek bio identičan današnjem. Usprkos onome što nam se ovdje insinuira, uspostavi međunarodnog poretka utemeljenog na humanitarnim principima nisu težile isključivo razvijene zapadne zemlje, niti su te zemlje oduvijek i zauvijek opredijeljene za vrijednosti ljudskih prava. Primarni zagovornici obvezujućih međunarodnih normi o ljudskim pravima u poslijeratnoj Europi bile su novonastale demokracije čiji se interes prije svega ogledao u stabilnosti političkog statusa kod kuće, u odnosu na moguće nedemokratske prijetnje. Nije mi namjera da branim temeljne postavke liberalnog poretka na kojima se ovakav međunarodni režim zasniva i njegovu hegemonističku prirodu. Međutim, ukoliko se ljudska prava izdvoje iz ove liberalne paradigme, njihova doktrinarna moć i snaga više nije tako samorazumljiva.

Kritika ljudskih prava nije tako neuobičajena kako nam se u knjizi želi naznačiti. U značajnoj mjeri dolazi upravo iz akademije, ali i iz samog pokreta za ljudska prava. Naime, usprkos onome što nam autorica nameće kao okvir, institucije i pokret ljudskih prava daleko od toga da se mogu zamisliti kao puki zbroj jedinica koje odrađuju svoj dio zadatka u mašini ideologije. Postoji značajna razlika između internacionalnih nevladinih organizacija, nevladinih organizacija koje su usmjerene na zagovaranje, koje imaju pristup skupštinama UN-a ili su u situaciji da ih se nešto pita, i lokalnih nevladinih organizacija djelatnih na globalnom Jugu. Sasvim je legitimno propitivati ulogu koju nevladine organizacije imaju u funkcioniranju globalnog sistema, ali zanemariti da je djelovanje kroz nevladine organizacije u osnovi jedino moguće vaninstitucionalno djelovanje (zanemarimo li *ad-hoc* grupe) unutar ovakve strukture,

u najmanju je ruku nekorektno. Bilo bi legitimno raspravljati o tome što je potrebno učiniti kako bi se tako postavljen globalni sistem promijenio, ali to za autoricu već spada u aktivizam. I sad, jasno je da je ovakva ocjena djelovanja nevladinih organizacija uslovljena teorijskim modelom, ali kakvu korist to ima za društvo na koje se ima primijeniti i dalje mi izmiče.

Autorica nedostatak znanstvene literature o ideološnosti ljudskih prava objašnjava dugotrajnim primatom Marksovog određenja ideologije kao lažne svijesti, koja je naša suvišna prtljaga, a koja uvjetuje da se ideologija većinom promatra u negativnom smislu. Druga "suvišna prtljaga" ima veze s tekućom debatom u društvenim znanostima, posebno u sociologiji, koja se fokusira na univerzalizam nasuprot kulturnog relativizma, odnosno vrijednosno-neutralni pristup nasuprot normativno-zagovaračkih zahtjeva. Nije mi problematično proglašavanje ljudskih prava ideološkim, no posebno tegobnim smatram proklamirani stav vlastite vrijednosne neutralnosti (pa odatle i objektivnosti) u analizi ove društvene pojave. Sociologe ljudskih prava autorica tako mahom proglašava aktivistima, a njihovo djelovanje primarno promoviranjem agende ljudskih prava – kroz identificiranje rješenja i aktivno uključivanje u javnost kako bi se promovirala promjena. Takvima autorica odriče sposobnost kritičke analize, budući da se ista zbiva kroz kategorije koje su ideološki utvrđene. Odnosno "normativno-angažirana sociologija" ne može doprinijeti razumijevanju "svijeta kakav on jest", upravo zato što ga promatra kroz perspektivu "svijeta kakav bi trebao biti", te nije u stanju dati nikakve čvrste sociološke doprinose (David 2020: 30). Tema vrijednosne neutralnosti u sociologiji je široko polje neslaganja, ali u to se neću upuštati, reći ću samo da smatram da je vlastitu vrijednosnu pozicioniranost nemoguće izbjeći, da ne postoji neutralna pozicija iz koje je moguće govoriti.

Ono što se ovom knjigom implicira jest da bismo trebali napustiti svoj aktivizam, uviđajući da predstavlja objektivizaciju ljudi i pokoravanje zemalja prema tuđim ideološkim ciljevima, umjesto što ih promatramo kao ljude s kojima se trebamo solidarizirati. Potpuno zanemaruje našu ulogu (pri tom mislim na ulogu socijalističke Jugoslavije u Pokretu nesvrstanih, u Vijeću sigurnosti UN-a, njezinu podršku postkolonijalnim borbama, borbi protiv apartheida i sl., ali primjerice i naslijeđe i utjecaj jugoslavenskog ženskog pokreta, od AFŽ-a do feminističke konferencije "Drug-ca žena" 1978.) u oblikovanju naših vlastitih vrijednosti ljudskih prava, i nameće nam ih kao strana. Primat u današnjem dobu imaju uglavnom liberalna, individualna prava koja su na

neki način povezana s privatnim vlasništvom, dakle građanska i politička, što ne znači da se mi u svom radu isključivo tim vrijednostima i rukovodimo. Želi nam se reći da djelujemo prema zapadno-imperijalnim naputcima, potpuno zanemarujući da se naše NVO veze uglavnom protežu od globalnog Juga do europskog Juga. To su borbe iz kojih crpimo inspiraciju, čak i kad je sjećanje u pitanju. Argentina je najsvežiji primjer.

Ono što me u tako paušalnim (pr)ocjenama uznemirava jest da dovode u pitanje našu autentičnost. To je vrsta kritike koja se ni po čemu ne razlikuje od kritika naših prošlih i sadašnjih represivnih vlada, za koje smo također “strani agenti” i “plaćenici”.

Namjena je u knjizi izloženog teorijskog modela da pokaže kako ljudska prava jesu ideologija, iako ne osobito uspješna. Model je posuđen iz istraživanja ideologije općenito, i nacionalizma posebno. Otprilike imamo predstavu koliko je nacionalizam “uspješan” u ostvarivanju vlastite vizije svijeta. Ono što nam autorica želi pokazati jest da ideologija ljudskih prava nema toliku snagu, da, za razliku od nacionalizma, mikro-solidarnost koja se ostvaruje u neposrednim susretima ne može preživjeti osim u okolišu u kojemu je nastala, i ne utječe na povećanje sklonosti pojedinca prema ljudskim pravima. Kako vizija svijeta prema kojoj je usmjerena ideologija ljudskih prava izgleda, ne znamo, autorica ne objašnjava, premda je doduše na jednom mjestu naznačuje kao “veliku političku misiju osiguravanja globalnog okvira za ostvarenje slobode, identiteta i prosperiteta” (David 2020: 48). Tako da zapravo ostajemo uskraćeni za definiranje ideal-tipa s kojim se uspješnost ljudskih prava uspoređuje i prema kojem je usmjerena. Je li uspostavljenost sistema ljudskih prava stvar pojedinca, ili je to više relacijska stvar? Je li nam pokazatelj uspješnosti agende ljudskih prava promjena u stavovima pojedinca ili promjena u zajednici? Što podrazumijevamo pod promjenom? Mi možemo o ovome imati ovakvo ili onakvo mišljenje, ali pitanje legitimnosti i učinkovitosti ljudskih prava mora imati neku mjerljivu jedinicu. Pitala se o ovome i autorica te zaključila da je nemoguće utvrditi koji bi to vremenski okvir bio unutar kojeg bismo mogli izračunati uspješnost ljudskih prava, ali da promjenu zagovaranja ljudskih prava ne vidimo, i to je otprilike to. Dapače, iznijela je i neke znatno oštrije ocjene.

Dakle, kad se propituju legitimnost i učinkovitost institucija i agende ljudskih prava, poželjno bi bilo znati na osnovi čega se donosi takva ocjena. Možemo se neslagati s nekim odlukama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, ali dovodi li ovo doista u pitanje njegovu legitimnost? Legiti-

mnost se uspostavlja, ona je relacijski odnos – vidimo li ovu instituciju boljom ili prikladnijom od nekih drugih institucija koje je unutar postojećih okolnosti moguće uspostaviti, ona (p)ostaje legitimna.

Ponešto je drugačije kada se radi o legitimnosti nevladinih organizacija. U svojoj analizi autorica zapravo ne ostavlja mjesta da razmišljamo o tome kakve bi “idealne” nevladine organizacije trebale biti, naprosto ih ocjenjuje instrumentalnim u uspostavi poretka. Međutim, legitimost nevladinih organizacija se doista može izmjeriti, uspoređivanjem s nekim drugim postojećim nevladinim organizacijama, poput npr. crkvi pridruženih organizacija. Diskurs ljudskih prava moguće je usporediti s nekim drugim postojećim političkim idejama i diskursima, i tako utvrditi njegovu legitimnost². A što se tiče učinkovitosti, tu je također poželjno upotrijebiti neku usporedbu, čak i ona prije – poslije će biti dovoljna. Budući smo na polju suočavanja s prošlošću, vjerujem da kao primjer može poslužiti upravo memorijalizacija. Mjesto Bravnice, općina Jajce. Ovdje je 13. rujna 1995. napadnuta izbjeglička kolona koja se povlačila iz Donjeg Vakufa. Poginulo je najmanje 32 civila i 9 vojnika koji su konvoj pratili. O ovom se zločinu trenutno vodi istraga, još nitko nije odgovarao, iako je poznato koja je vojska počinila zločin. Bravnice su, kao mjesto stradanja manjine, neobilježeno mjesto stradanja. Tijekom akcije Obilježavanja neobilježenih mjesta stradanja mirovni su aktivisti tablom obilježili ovo mjesto, zajedno sa članicama udruženja žrtava. Kad smo sljedeći put prolazili kroz Bravnice, vidjeli smo da je netko od mještana raskrčio u međuvremenu naraslo šipražje i podigao tablu na vidljivije mjesto. Godinu dana kasnije, prilikom posjeta mješovite grupe ratnih veterana mjesta stradanja u Jajcu, obišli smo i ovo mjesto i položili cvijeće. Među nama su bili i lokalni dužnosnici, iz reda većine, kao i skupina ratnih veterana vojske koja je počinila zločin. Stajali smo na kiši, pod kišobranima kraj magistralnog puta, družina s (idealističkom?!) vizijom da hijerarhija žrtava ne postoji, i da sve žrtve zaslužuju poštovanje. Slušali smo svjedočanstvo osobe koja se u konvoju zatekla još kao djevojčica. Slijedeći autoričin pravac argumentacije, radi se upravo o susretu licem-u-lice, emocije su snažne i izražene, od tuge do žaljenja i srama, u grupi postoji izražena solidarnost. Hoće li ta solidarnost potrajati? Iz našeg iskustva, traje i danas. To za autoricu opet nije zadovoljavajuće jer će se u knjizi reći da su “korisnici” koji ipak usvoje vrijednosti ljudskih prava oni koji

2. Sikkinck, K. 2017. *Evidence for Hope: Making Human Rights Work in the 21st Century*. Princeton: Princeton University Press.

su tome i od ranije bili skloni. Da se “dobrim” veteranima percipiraju samo oni ljudi koji se uključuju u, primjerice, mirovne akcije, dok su inače izloženi društvenoj stigmi, da se veterani s kojima je autorica razgovarala nikad ne bi priključili takvim akcijama. Ne razumijem, čega je zapravo ovo posljednje dokaz, čak i ako bi bilo istinito?

Tada je u Jajcu, u susretu udruženja žrtava i lokalnih vlasti, dogovoreno da se na ovom mjestu postavi trajno spomen-obilježje. Je li promjena vidljiva? Je li mjerljiva? Jest, ove njezine vanjske manifestacije. Ono što će ostati nevidljivo usputnom promatraču je osjećanje u udruženju žrtava i priznanje lokalnih vlasti da je u Bravnicama počinjen zločin. Malo li je? Možda se nama tako može činiti, u ovoj našoj ograničenoj vremenskoj perspektivi, ali sjećanja su krhko, živo tkivo. Svatko ih može preoteti. Čini se nepoštenim i nepravednim kulturu sjećanja prepustiti nacionalistima. Nedugo nakon susreta u Jajcu, ponovno smo prolazili magistralnim putem. Vidjeli smo da je netko od mještana i cvijeće podigao na istaknuto mjesto.

U ovoj je mirovnoj akciji primijenjena, dakle, dužnost sjećanja, suočavanja s prošlošću i pravda za žrtve (tri osnovna principa memorijalizacijske agende ljudskih prava, kako ih navodi autorica), pri čemu je interpretacija ovih postulata bila isključivo lokalna, i kao takva, nesvodiva u teorijski okvir koji je autorica postavila. Dužnost sjećanja ovdje se odnosi na nepopularne žrtve, suočavanje s prošlošću se odnosi na priznanje ratnog zločina od strane većine u toj zajednici, što je ujedno i jedan od kriterija potrebnih kako bi se postigla pravda za žrtve. Pritom niti ova manjinska niti većinska zajednica ne pripadaju autoričinom određenju Žrtve, po njezinom određenju obje bi ove zajednice bile smještene u kategoriju Počinitelja. Slijedom argumentacije, to bi prema tome bili posljednji ljudi s kojima bismo mi, kao mirovna organizacija, trebali raditi – takvi su napatci “memorijalizacijske agende ljudskih prava”. Koliko je problematičan ovakav teorijski pristup govori još jedan primjer. Načinjen je istom pogreškom ili sklonošću da se neka praksa memorijalizacijske agende ljudskih prava proglasi štetnom, kritika postoji u naznakama, ništa se izravno ne tvrdi, ali sve skupa upućuje na određeni zaključak:

Iako sve prakse moralnog sjećanja *navodno* (potcrtavanje D.T.) ohrabruju žrtve da govore, ovako kategoričan okvir tjera ih da prilagođavaju svoje priče tako da odgovaraju matrici, kako bi se filtrirao i dekontekstualizirao određeni sadržaj sjećanja (David 2015a, 2015c; Močnik 2019), kako bi se održala

čistoća klasifikacijskog sistema (op. D.T.: počinitelj — žrtva — promatrač)... kulturalno ukorijenjene razlike u percepciji i izražavanju patnje, boli, bolesti, sjećanja i zaboravljanja često mogu rezultirati šutnjom koja je, u diskursu tranzicijske pravde, eksplicitno razumljena kao štetna za post-konfliktne kolektive i izliječenje pojedinaca. Šutnja se percipira kao negativno označena odsutnost, i stoga je problematična, budući odstupa od eurocentrične psihosocijalne norme glasa (Kidron 2009: 6). Međutim, dokazi iz Bosne pokazuju da šutnja može biti oblik komunikacije, višeznačna poput govora i prenoseći širok spektar kontekstualno smještenih društvenih značenja poput poštovanja, priznanja i koegzistencije (Eastmond and Mannergren Selimović 2012) (David 2020: 63).

Slijedom ovako iznesene argumentacije, autorica nas je stidljivo uputila da bismo trebali pokušati šutnju kao način na koji bi se naša društva trebala nositi s ratnim dešavanjima i njihovim posljedicama. Kad se pritom insinuiraju bosansko-hercegovački kontekst, ovakva tvrdnja postaje vrlo upitna iz istih razloga koje autorica uzima kao prigovor praksama memorijalizacijske agende ljudskih prava – jer ne vodi računa o specifičnosti konteksta, niti o različitim okolnostima unutar zemlje u kojima se ove prakse provode, niti se nama dopušta mogućnost da smo uopće sposobni prepoznati ove tanane načine na koje šutnja može djelovati, ili kako se može tumačiti. Recept šutnje je nabačen, a da se pritom subjektima ovih događanja, svjedocima, ili još češće svjedokinjama, odriče mogućnost djelovanja, kao i suptilne promjene konteksta ili okoline u kojima biramo o ratu govoriti ili šutjeti. Ni u kom slučaju govor nije zamjena za šutnju ili obrnuto. I govor i šutnja imaju svoje mjesto u post-ratnoj zbilji i pamćenju (ili zaboravljanju) događaja iz rata, a agenti djelovanja su oni koji su nasilje pretrpjeli. Ako nam se ovdje želi insinuirati da postoje ili su postojale neke organizacije koje ljude prisiljavaju da govore, onda takve treba prokazati budući da proizvode daljnju traumatizaciju. Ali na ovakav način dovesti u pitanje princip čiji je temelj osigurati uvjete koji će omogućiti govor ljudima kojima je pravo i moć da govore bilo oduzeto, na onim mjestima na kojima je govor bez intervencije diskursa ljudskih prava dotad bio nemoguć, krajnje je nepošteno. Nitko od drugih autora koje u ovom pasusu autorica navodi nije došao do zaključka da govor o ratnoj traumi nema svoje mjesto.

Za ljude koji se dobrovoljno prijavljuju na mirovne edukacije, naše treninge iz izgradnje mira, autorica kaže da ih biramo po etničkim linijama i da ih potom smišljeno guramo u etničke identitete, smanjujući važnost ostalih identiteta, poput roda, klase, ruralne/urbane lokacije, profesije ili razlika temeljenih na generacijskom jazu. U tijeku edukacije, po autorici, ovi ljudi ostavljaju svoje pojedinačne identitete da bismo ih mi prisilili u zajednički nacionalni, koji će potom na sebe preuzeti sva zla koja su u ime tog kolektiva počinjena, sebe i druge će doživljavati u kategorijama “mi” i “oni”. Zahvaljujući ovome će čak i oni koji su imali ambivalentan stav prema vlastitom etničkom identitetu prije treninga, nakon treninga biti više vezani uz svoj etnički identitet. Da će zbog toga imati problema kad se vrate kući, jer će biti osjetljiviji i svjesniji, a bez sigurnosne mreže treninga, bez neposredne pomoći, te da će se brzo vratiti “starim, nacionalističkim načinima”. Zanimljiva mi je ovakva opetovana objektivizacija ljudi koji – makar i u predstavi – kao učesnici treninga postaju pasivni primatelji etničkog impulsa, što za posljedicu ima opasnost ili nelagodu pri povratku u vlastitu zajednicu. Moram reći da je ovo uobičajena predrasuda, ovo i nacionalisti misle da radimo. Uz ovakvu predrasudu se vezuje i očekivanje da je naš odnos prema vlastitom identitetu jedino što taj identitet određuje i utvrđuje. Identitet nije fiksna kategorija, imamo ih nekoliko, i po važnosti i značaju koje za nas imaju, vrlo su promjenjivi. Vrlo često ćemo naš odnos prema određenom identitetu graditi tek kad on na neki način bude ugrožen. Ali nikako ne možemo izbjeći da nam identitete pripisuju i drugi ljudi – temeljem našeg imena i prezimena, onoga što o nama vide ili pretpostavljaju, i to oblikuje njihov odnos prema nama, pa će povratno oblikovati i naš odnos prema njima. Postavljati se u neke fiktivne bez-identitetske kategorije ukazuje jedino na nespremnost na propitivanje značenja ovih kategorija u našem životu. Na našim treninzima, međutim, problematiziramo mnoge naše društvene identitete stečene utjecajem neposredne okoline ili odabrane, budući da oni vrlo često oblikuju našu stvarnost – nije isto ako ste muškarac ili žena, student ili penzioner, naučnik ili radnik, nacionalni identitet nije ni najproblematičniji ni jedini niti temeljni identitet kojemu se posvećujemo. Autorica nam zamjera i što “pod izlikom” sigurnog prostora, facilitatori upravljaju raspravu o određenim pitanjima u određenom smjeru. Ne znam što facilitatori inače rade? Siguran prostor ima svoja pravila, kao i grupni rad. Siguran prostor se odnosi na (maksimalno moguće) osiguranje od psihološke povrede, jednako pravo glasa i obavezu da se ono što se čulo unutar sigurnog prostora ne prenosi

dalje. Isto važi za svaki grupni rad na pitanjima koja su ljudima životno važna, kao što važi i za “suočavanje s prošlošću”. Siguran prostor se ne proglašava, on postoji u onoj mjeri u kojoj su svi uključeni spremni prihvatiti svoj dio odgovornosti. Jedno je sasvim sigurno, učesnici će osjetiti ukoliko takav prostor ne postoji, i svakako neće dijeliti svoje misli, stavove i osjećaje u grupi u kojoj se ne osjećaju sigurnima. Siguran prostor je samo onoliko siguran koliko se možemo pokazati sa svime što nosimo, umjesto da to zamjenjujemo onim što smo naučili da je društveno prihvatljivo i dopušteno.

Navodi se ovdje i da su facilitatori regrutirani po etničkim linijama, te nam se imputira da nam je zabranjeno govoriti o zločinima drugih, već da možemo govoriti samo o zločinima koje je počinila “naša strana”. Da stvar bude gora, to se utvrđuje citatom iz publikacije čija je autorica moja kolegica Ivana Franović, koji je u potpunosti izvučen iz konteksta. Stvar je temeljnog intelektualnog poštenja da izvore valjano citiramo ili valjano predstavljamo, pa tako treba reći da je jedan od principa koji u svom radu primjenjujemo suočavanje sa svim zločinima. Moja mogućnost ili spremnost na kritiku vlastite strane legitimira moje problematiziranje zločina koji su počinjeni s druge strane. Da nisam u stanju govoriti o zločinima koji su počinjeni “u moje ime”, pod patronatom zemlje čija sam državljanka ili društva kojemu pripadam, po čemu bih bila drugačija od naših nacionalističkih političkih elita? Optuživati nas zbog toga što ozbiljno i savjesno uzimamo u obzir ono kako nas drugi vide i svrstavaju, prihvaćajući odgovornost kolektiva u kojem živimo, nevezano za to koje identitete sami osjećamo kao svoje, licemjerno je. Ima li koga da može tvrditi da je autoričin nacionalni identitet (ili identiteti) u ovoj knjizi nevažan podatak? Za ovu je raspravu potpuno nevažno, međutim, kakav je njezin intimni odnos prema tom identitetu. Mi se možemo pretvarati da živimo u individualističkoj (neo)liberalnoj bajci, ali društvenost je osnovno obilježje čovjeka, društvo je njegova odgovornost u podjednakoj mjeri u kojoj je i njegova dobrobit odgovornost društva. Tako ne misle svi, ali tako valja promatrati naše treninge, na ovakvu vrstu edukacije se neće prijaviti nitko koga se rat i nasilje baš nikako ne tiču. U prijavi jasno stoji na kojim se temama i društvenim problemima radi, izgradnja mira se odnosi na puno širi društveni okvir nego što ga podrazumijevaju ljudska prava, i suočavanje s prošlošću se promatra u ukupnosti drugih društvenih i ekonomsko-političkih procesa. Transparentni smo u pogledu metoda i ciljeva ovih edukacija, kao i procesa prijavljivanja, i sa svime time su učesnici upoznati prije nego dođu na edukaciju. Koji osjećaj

identiteta su donijeli i što će sa sobom vratiti natrag, stvar je osobnog angažmana, treninzi iz izgradnje mira nisu ni grupna ni psihološka terapija, već mjesto refleksije i učenja načina na koje možemo aktivno utjecati na društvene promjene i kvalitetu života u našim zajednicama. Da, naravno da im je teško kad se vrate kući budući da sada imaju znanje i vještinu da prepoznaju različite vrste nasilja u društvu u kojemu žive, i to ih obavezuje na djelovanje. Bilo koje djelovanje koje remeti *status quo* subverzivno je djelovanje, i očekivano je da će proizvesti otpor. Ovo izlaženje iz vlastite zone konformnosti, spoznaja vlastite privilegirane ili deprivilegirane pozicije, osvještavanje različitih nivoa diskriminacije, i učenja alata kako da se borimo protiv nasilja i nepravde, po autorici je razlog zbog kojeg bismo trebali prestati s treninzima, da ljudima ne bi bilo previše nelagodno. Da ne bi, ne daj bože, pokušali utjecati na društva u kojima žive? Svi su ovi principi, na kraju krajeva, izloženi i dostupni svakome na našoj internet stranici, i ovakvo tumačenje ne mogu ocijeniti drugačije do zlonamjernim.

Odnos između akademije i aktivizma je, najblaže rečeno, složen. Vrlo često se svodi na “mi radimo – oni nas analiziraju” odnos, i ova knjiga nije po tome drugačija. Nemam problem s time da bilo tko analizira naš rad, pogotovo ako bi ta analiza trebala pridonijeti nekoj nužno potrebnoj promjeni u strukturi ili pristupu. Ali akademske kritike aktivizma rijetko idu tako daleko, dapače, preporučivati politike koje bi trebale pridonijeti nekom vidu boljitka čovječanstva, još uvijek se smatra znakom slabosti, gotovo neukusa, i s indignacijom se odbija. I ova knjiga nije po tome drugačija.

Nemam problem ni sa time da me se doživljava kao pristranu, to zacijelo jesam, kao i svi mi koji svojim radom pokušavamo doprinijeti ukupnom korpusu znanja i boljitku čovječanstva, što, vjerujem, autorica misli i za svoj rad. Primijetila bih da neki od nas koji djeluju (između ostalog) na polju ljudskih prava, a kako je to primijetila i autorica, revno bilježimo nedostatke ili loše strane naših praksi, revno bilježimo iskustva u namjeri da pronađemo načine da ove nedostatke ispravimo ili da pronađemo neke nove pristupe. Sve promjene koje smo inicirali u našem radu proistekle su iz izraženih i prepoznatih potreba ljudi s kojima radimo, ili promjena kroz koje prolaze naše zajednice i društva. Krajnje nepoštenim smatram koristiti tu dokumentaciju (koja je dostupna svima) tendenciozno – izvlačiti ove otvorene samokritike iz ukupnosti rezultata i spoznaja – jer potvrđuju tezu. To što u našem radu te eksternim znanstvenim evaluacijama našeg rada koje su provedene na našu inicijativu,

u većoj mjeri postoje prakse i iskustva koje tezu dovode u pitanje, autorica je zanemarila. Dapače, iako nas u svojoj knjizi obilato (krivo i tendenciozno) citira, autorica nije smatrala potrebnim kontaktirati nas u vezi s bilo kakvim dilemama ili (pr)ocjenama našeg rada.

Uz već navedeno, za potrebe knjige, autorica nas je zamrzнула u vremenu, u 2008. godini, tako da bilo što što činimo ili smo činili u periodu od 2008. do danas, ne igra nikakvu ulogu u njezinoj dijagnozi našeg rada niti “procjenjivanja uspješnosti procesa ili metoda suočavanja s prošlošću”, iako je knjiga izašla 2020. godine. Sve me ovo navodi na pomisao da smo poslužili kao predmet školske, odnosno akademske vježbe. Iz te akademske vježbe slijedi autoričina potreba za uopćavanjem. Sve se to metodološki može opravdati, ali ostaje pitanje čemu služi na ovakav način “proizvedena” teza? Osim obeshrabrivanju onog ionako malog broja duša koje osjećaju odgovornost i impuls da djeluju na društvenoj promjeni.

Na koncu, kad o ovome promišljamo s razine politike, u vidu poželjnih praksi koje se propisuju zemljama koje su kršile ljudska prava, pogotovo na masovnoj skali, dakle čak i kada je posve jasno da se radi o simboličkim gestama, čak i kada je jasno da se one ovim praksama povinuju samo zato što će im to donijeti neke bodove u europskim institucijama, treba li reći da ima nešto pogrešno u tome što je premijer Plenković ove godine nazočio komemoraciji u Varivodama? Što je govorom koji je tamo održao, uz sva ograničenja koja je sadržavao, preuzeo odgovornost, jasno izreknuo da je u pitanju nedopustivi ratni zločin, bismo li trebali željeti da se cijela stvar nije desila, jer je s našeg stajališta licemjerna? Na koncu, ne radi se tu o Plenkoviću, radi se o proklamaciji javne politike prema ovakvim zločinima. Radi se o djelovanju po proklamiranoj politici, to je ono za što je Plenković od tog trenutka odgovoran. Ovo ima konkretne posljedice ne samo za srpsku manjinu u Hrvatskoj, već i za hrvatsko društvo u cjelini. Bilo je očekivano, a tako se i dogodilo, nacionalistička reakcija je bila izražena, kao i uvijek kad ih nešto ometa u njihovim nakanama. Treba li zbog toga prestati s ovakvim inicijativama?

Nije mi bila namjera da budem braniteljica ljudskih prava, jer se takvom i inače ne doživljavam. Vrlo sam kritična prema institucijama, standardima, politikama i praksama ljudskih prava, budući da imam priliku neposredno, na terenu, promatrati njihove učinke. Zato mi je problematična analiza koja je odlučila zanemariti konkretne društveno-političke okolnosti, imanentni politički razvoj koji iz njih proizlazi, do neke mjere i sam razvoj ljudskih prava,

kako bi teorijski model bio čistiji. Umjesto da nam stvari budu jasnije nakon što smo knjigu pročitali, osim općeg negativnog okvira u kojemu je memorijalizacijska agenda ljudskih prava predstavljena, drugo nećemo doznati, ni kako je ova paradigma zapravo uspostavljena, ni koji su razvoji u drugim, srodnim disciplinama (poput historije) doprinijeli “dobu komemoracija”, ni kako je došlo do toga da nacionalizam postane glavna pokretačka snaga memorijalizacijskih napora u Europi. Kako uopće možemo znati koliki je moment prisile agende ljudskih prava, ako se u potpunosti ignorira aspekt prisile koji vrše druge norme liberalnog poretka? Može li se prisila agende ljudskih prava odvojiti od ostalih zahtjeva – ulaska stranog kapitala, slobodnog tržišta, liberalizacije, privatizacije, deregulacije? (ili u novije vrijeme zahtjeva za *capacity-buildin-gom*, *state-buildin-gom* i ostalim izvanjskim oblicima uređivanja birokratske i administrativne vladavine nauštrb političke borbe). Adresirati krivnju zagovaračima ljudskih prava zapravo dosta toga prikriva a ne otkriva puno, sve smo ove optužbe već nebrojeno puta čuli od nacionalista.

Kao aktivistica, znanstveni rad smatram radom za javno dobro. Znanstveni rad koji ne samo da tvrdi da posjeduje znanje i činjenice višeg reda, već svakome tko takav pristup ne dijeli osporava pravo na legitimnost, za mene je društveno destruktivan. I to je moja ocjena ove knjige: usprkos opažanjima koja u nekoj mjeri mogu biti značajna za argumentiranu kritiku praksi uspostavljenih dominacijom liberalne paradigme i s njom povezane ideologije ljudskih prava autorica tendencioznom, faličnom, i duboko problematičnom analizom zagovara potpuno napuštanje dosadašnjih praksi, bez ideje ili nakane da se izjasni o tome što smatra da bi namjesto toga trebalo činiti. To, na kraju krajeva, i nije zadaća sociologa kako je autorica doživljava.

A čija je to onda zadaća i što dalje činiti, ostaje nam da se pitamo.

Davorka Turk

Centar za nenasilnu akciju Sarajevo/Beograd